

Bautastenar och s. k. stenklot anträffade i Vörå.

De fasta fornlämningarna från förhistorisk tid visa i vårt land inte på långt när samma artrikedom som i Sverge. Som känt sakna vi bl. a. fullständigt runstenar, och vad s. k. *bautastenar* — långsmala, vanligen flata och tunna stenar, resta dels på gravhögar, dels invid brandgravar, men också troligen invid vägar till minne av avlidna släktingar samt på slagfält för hedrande av där fallna kämpar¹ — beträffar, ha sådana till allra senaste tid, såsom längre fram i denna uppsats skall påvisas, räknats i blott några få säkra fall, kända från Åland och sydvästra Finland. Bautastenarna i Sverge, vilka synas ha kommit i bruk under romersk järnålder², förekomma i några fall i imponerande grupper, vilka innehålla eller innehållit ända till 200 st. och flere, t. ex. på Vetteryds hed nära Sösdala i norra Skåne³ och i norra Halland på gravfältet vid Lii på den väldiga grusåsen Fjärås Bräcka, där ännu 103 stenar finnas kvar av tidigare minst dubbla antalet.⁴ Bautastenarna i vårt västra grannland växla i storlek; vanligen äro de ungefär av manshöjd, mindre ofta understiga de 1 m, men kunna stundom nå ända upp till 5 m.⁵ Den s. k. Frodestenen på nyssnämnda Lii gravfält hör till jättarna av nämnda art, i det att den mäter i höjd 4,75 m.⁶ Från vilken tid bautastenarna på Lii härstamma är tillsvidare ovisst, men på samma gravfält finnas även 10 högar, av vilka en undersökts av antikvarien T. J. Arne, som daterat densamma till äldre vikingatid.⁷ Dock behöva högarna inte vara samtida med bautastenarna. En synnerligen ståtlig fornminnesplats är det berömda gravfältet vid Greby i Bohuslän med många

¹ Oscar Almgren, Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden, 3:dje uppl., ss. 68, 69.

² Gunnar Ekholm, Gravfältet vid Gödåker och den romerska järnåldern i Uppsverige, FFT XXXVI, n:o 1, s. 97; Almgren, a. a. s. 68.

³ Almgren, a. a. ss. 67, 130.

⁴ Gunnar Ahlberg och Elof Lindälv, Fjärås Bräcka, s. 33.

⁵ Almgren, a. a. s. 67.

⁶ Ahlberg och Lindälv, a. a. s. 34.

⁷ Desamme, a. a. s. 39.

resta stenhällar.¹ I samma län finns en rad av 9 (fordom 11) vackra bautastenar på Stenehed i Svarteborgs socken.² Även i Blekinge förekomma talrika resta stenar, av vilka en i Nättraby socken säges nå en höjd av 5 m.³ Ett stort gravfält i Skatelövs socken, Småland, räknar omkring 100 bautastenar.⁴ Enligt Almgren⁵ upphör förekomsten av bautastenar nästan h. o. h. norrom Dalälven.

Gå vi så till vårt eget land, anträffade dåvarande mag. Alfred Hackman vid undersökning av några vikingatidshögar på ett gravfält i Godby, Åland, sommarn 1901, på toppen av en av högarna (XXVIII) en över jordmanteln uppstickande, upprättstående, ohuggen sten av 0,75 m:s längd.⁶ Även en annan av ättehögarna (XXXIV) bar på sin topp en liggande, flat granithäll 1,1 m lång, troligen en bautasten, ursprungligen rest på högen.⁷ Frågan om förekomsten av bautastenar på Åland upptogs kort tid därpå av dåvarande fil. lic. Hj. Appelgren (sedermera statsarkeologen Hj. Appelgren-Kivalo) i en uppsats⁸, i vilken han redogör för några av honom på gravhögar i liggande ställning funna flata, tunna, långsträckta stenar (3 st. på en gravhög invid Manséns torp i Godby och 6 st. på lika många högar å ett gravfält i närheten av Mangelbo torp, Grelsby kungsgård, Finström). På en av högarna på sistnämnda plats fanns även en stor flat, nästan kvadratformig sten i lutande ställning. Appelgren håller för troligt, att alla dessa stenar ursprungligen varit resta på respektiva högar. Deras form hänvisar dem till typen bautastenar, ehuru storleken inte är betydande, i det att de två största i höjd mätte blott 1,4 m.

På Åland skulle alltså med tämligen stor säkerhet bautastenar åtminstone i några fall ha blivit resta på de gravhögar där boende vikingar uppkastat över sina döda.⁹ Dessa sparsamma, ur äldre tryckt litteratur hämtade uppgifter ha emellertid i avsevärd grad blivit kompletterade genom den inventering av de åländska fasta fornlämnin-garna, som nyligen utförts. Enligt i Nationalmuseets arkiv befintliga stipendiatberättelser uppgår antalet av de på gravhögar på Åland an-träffade bautastenarna, av vilka många ännu stå uppräta, till inte

¹ Almgren, a. a. s. 135—136; L. Baltzer, Några av de viktigaste hällristningarna samt en del av de fasta fornminnena i Bohuslän, s. 43, Pl. LI—LII.

² Almgren, a. a. s. 136; Baltzer, a. a. s. 42, Pl. XLIV.

³ Almgren, a. a. s. 146.

⁴ A. a. s. 148.

⁵ A. a. s. 175.

⁶ Hackman, Arkeologiska undersökningar på Åland sommaren 1901, FM 1902, s. 7.

⁷ A. u. s. 3.

⁸ Finnes det bautastenar på Åland? FM 1904, s. 37 ff.

⁹ Jfr. även K. A. Bomansson, Om Ålands fornminnen, s. 7.

mindre än 117 st.¹ Måhända ha de ursprungligen varit ännu talrikare än vad nutida kännedom ger vid handen. Det antagandet ligger nämligen nära till hands, att dessa stenar på grund av sin form varit begärliga för befolkningen, då det gällt att anskaffa hällar framför yttre dörrar, till spisar, vägtrummor o. s. v. och därför i många fall blivit bortsläpade från ättechögarna.

Från Finlands fastland har man till senaste tid känt endast ett par små bautastenar på Untamala gravfält med högar i Letala socken. Stenarna stå nära till varandra, den ena på en hög, den andra på en plats, där några lämningar av en hög inte kunna skönjas.² Enligt meddelande i brev av dr. Aarne Äyräpää finns ännu en tredje bautasten ett stycke söderut från de nämnda, också denna på slät mark. De högar, som på detta gravfält blivit undersökta, ha givit fynd från 100-talet e. Kr.³ Huruvida även den på kyrkogården invid Untamala bykyrka stående ståtliga, 2,2 m över marken sig höjande, pelarformiga stenen, känd under namnet »Kalevanpojan viikatteen tikku»⁴ skall kunna anses för en bautasten, torde vara osäkert. För det första står den på en kristen gravplats, där redan under tidig medeltid funnits en kyrka, och för det andra finnas även tre nästan liknande, grovt klivna stenar på den gamla kyrkogården i Pemar, där inga spår av undertill liggande hednatidsgravar anträffats, varjämte en fjärde dylik sten upptäckts på en grav å det nyligen undersökta medeltida gravfältet i Liikistö by i Ulfsby.⁵ Frågan om Untamala »liesticka» måste alltså tillsvidare stå öppen.

Emellertid kunna vi från Vörå till de ovannämnda finländska bautastenarna foga ytterligare 3 st. På den s. k. Viskusbacken, Mäkipää by, c:a 3,75 km VSV från Vörå kyrka finnas 11 gravrösen. På ett av dessa, ett mycket stort kummel, 18×17 m och omkr. 3,5 m högt, uppbyggt omkring en stor jordfast sten (möjligen finns även en andra sådan, ehuru till största delen täckt av röset) stå de nämnda bautastenarna i nordöstra delen av kumlet. Två av dessa (avb. 1) har jag omnämnt redan 1921⁶; den tredje upptäcktes, när jag hösten

¹ Enl. ben. meddelande av amanuensen, mag. Ella Kivikoski.

² A. M. Tallgren, Untamalan kalmisto, Suomal. Ugril. Seuran toimituksia XXXV:15, s. 3.

³ D:me, Suomen muinaisuus, s. 114. Suomen historia I.

⁴ D:mes under not I a u. s. 3; d:me, Suomen kiinteät muinaisjäänökset, ss. 78, 80.

⁵ Medd. i brev av Äyräpää. Jfr. även d:mes *Muinaissuomalaisten ruumiinpoltto ja polttokalmistot* i Uusi Suomis söndagsbil. n:o 33, 1934.

⁶ Jacob Tegengren, Minnen från heden tid och lämningar av heden kult i Vörå, Arkiv för svenska Österbotten, band I, h. 1—2, s. 13. Den där meddelade reproduktionen av fotografien av bautastenarna har emellertid utfallit illa.

1932 tillsammans med dr. Äyräpää besökte röset. På dess högsta punkt växer en ganska stor björk, som omedelbart ovanför rösytan grenar sig i flere armar, och bautastenen står strax under förgreningsstället, omsluten i ett hårt famntag av en mer än armtjock rot. Den är synlig blott från ett håll. De tre bautastenarna ha, räknade från S—N, följande dimensioner. N:o 1, som är nästan rektangulär: höjd över rösytan 0,8 m, bredd på mitten 0,4 m, tjocklek på mitten 0,13 m; n:o 2, som slutar i en vass spets och står i något lutande ställning: höjd 0,75 m, bredd 0,3 m, tjocklek 0,08 m; n:o 3: höjd 0,83 m, bredd 0,27 m, tjocklek 0,25 m.

Avb. 1. Två av bautastenarna på röset å Viskusbacken, Vörå.

Såsom ännu oundersökt kan ifrågavarande röse med sina bautastenar inte dateras. Finge jag emellertid våga en gissning, skulle denna på grund av rösets utseende söka sig till romersk järnålder. Av de övriga rösen på Viskusbacken har jag undersökt 4, av vilka 3 givit daterbara fynd, ett från 400^s, ett från 500^s och ett från 600^stalet. Dessa folkvandringstidens rösen avvika dock till utseendet betydligt från det med bautastenarna: de äro avsevärt mindre och låga — tre av dem kunde hellre karaktäriseras som stenplaner än kummel.¹

Anmärkningsvärda äro följande fynd av tvenne *pelarformiga stenar* i två gravar, hörande till det tätt sammangyttrade gravkomplexet på

¹ Till notisen om de tre bautastenarna på Viskusbacken kunna vi möjligen foga ett meddelande om en tunn, triangelformig sten, 1,05 bred vid basen och 0,65 m hög, som stod upprätt vid sydöstra kanten av ett lågt röse på den s. k. Vörsholmen i östra delen av Vörå. Detta röse undersöktes av mig sommaren 1934 utan att dock varken brända ben eller gravgoods anträffades.

Lågpeltkangas i Koskeby, Vörå.¹ Sommaren 1924 undersökte jag på detta gravfält en liten plan stensättning (XVII), vilken innehöll såväl vapen som gravgods, hörande till en kvinna. Vid sydvästra kanten av stenplanen anträffades i liggande ställning en lång, smal stempelare, täckt av ett mycket tunt jordlager. Pelaren, som avsmalnade mot bägge ändarna, mätte i längd 1,85 m samt 0,32 m. på det bredaste och 0,26 m på det tjockaste stället (avb. 2). Graven hade inte anlagts på platsen för likbålet, enär blott obetydligt kol och endast en större

Avb. 2. Stempelaren *in situ* i graven XVII, Lågpeltkangas, Vörå.

sotgrop funnos inom området för densamma. Pelaren visade inga som helst spår av att ha varit i beröring med eld. Tidfastningen av graven blir 500- och 600-talet e. Kr.²

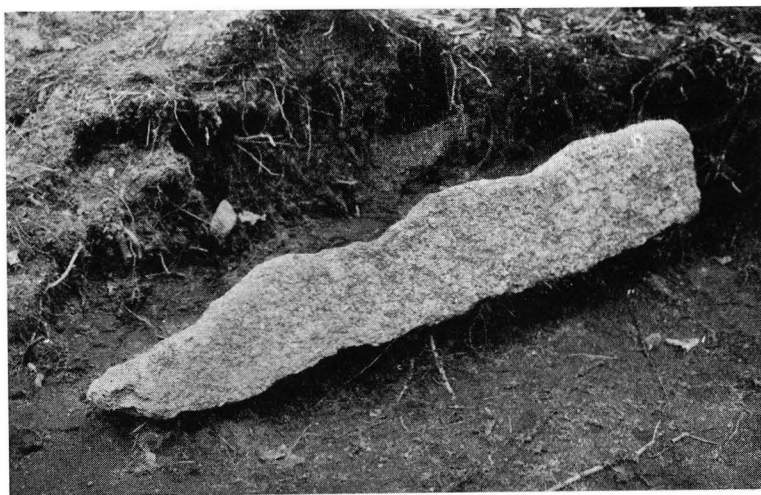
Enär det tunna jordlager, som täckte stempelaren, huvudsakligen bestod av humusblandad grästorv, är det möjligt — kanske också troligt — att denna ursprungligen stått upprätt nära kanten av graven.

Den andra stempelaren stötte jag på sommaren 1934 vid undersökning av en stenplan (XXII), något oval, 6,5 × 5 m och gränsande till den förra. Pelaren låg inne i gravens västra del, med spetsen,

¹ Om gravfältets beskaffenhet, gravarnas art, m. m. se min uppsats *Gravfältet på Lågpeltkangas*, Arkiv för Svenska Österbotten, band II, h. 1, s. 4 ff.

² Muntligt medd. av prof. Alfred Hackman.

som obetydligt stack fram ur jordytan, riktad mot sydväst, medan basen var täckt av ett 15 cm tjockt jordlager (avb. 3). Den mätte i längd 1,45 m och avsmalnade mot ena ändan, medan basen i genomskärning bildade en nästan liksidig triangel, med 25, 22 och 21 cm:s sidor. Också denna grav var en dubbelgrav, innehållande gods, som tillhört en krigare och dennes hustru (trälinna), som burit bl. a. två armband av inhemska typer. Graven härstammar sannolikt från 600-talet. Likbålet hade befunnit sig på annan plats, och pelaren var oberörd av detta.

Stenpelaren *in situ* i graven XXII, Lågpektkangas, Vöra.

Om denna pelare kan jag med bestämdhet säga, att den inte varit rest på utan i liggande ställning blivit nedlagd i graven. Ytan av stenplanen var nämligen fullkomligt orörd, och pelaren täcktes utom av jord även på flere ställen av i denna enkom nedlagda stenar, av vilka några voro synliga ovan jordtäcket. I detta fall kunna vi alltså inte tala om en egentlig bautasten utan om en kultsten, bragt de döda i något magiskt eller symboliskt syfte, troligen av samma art som det, vilket knutits vid bautastenarna, d. v. s. *phallitiskt*.¹

En dylik phallossymbolisk betydelse torde även ha häftat vid de *stenklot*, som jag till ett antal av 5 funnit i särskilda gravar på Lågpektkangas. Kloten torde vara de enda hittills på vårt fastland

¹ Gunnar Ekholms tidigare anförda u. s. 98, med hänvisning till Magnus Olsens tolkning av ordet bautasten i Hednisk kultminder I, s. 252 f.

kända.¹ Märkligt nog ha alla dessa naturliga, vid polerna i regel tillplattade stenklott hittats i gravar, som alla gränsat till varandra. Två av dem ha legat ungefär i mitten av respektiva gravar. Djupet från gravytan till kloten har vanligen varit 25–30 cm, ett klot har dock legat på ända till 65 cm:s djup. Två av dessa klot ha varit kombinerade med stenpelaren i graven XXII och ett med stenpelaren i graven XVII. Det är fullständigt uteslutet, att dessa sfäriska, av vågorna finglättade stenar av ren tillfällighet råkat hamna i gravarna vid anläggningen av dem. Sådana klotstenar kan man hitta i undantagsfall blott på rullstensåsar och nu~~r~~ eller forntida havsstränder. Någon gammal strandvall finns emellertid ej på nära nejder till den jämna sandmon på Lågpeltkangas. Avståndet från gravfältet till när~~me~~ maste strand är i våra dagar 7,5 km och gravfältets höjd över havsytan 20,06 m.

De två första stenklotten fann jag sommaren 1924 vid undersökning av den redan nämnda graven XVII och en till denna gränsande grav XII, också den en kombinerad mans~~o~~ och kvinnograv. I vardera fallet lågo kloten i mitten av graven på c:a 25 cm:s djup. Stenklottet i graven XVII var nästan sfäriskt och av ungefär ett manshuvuds storlek, medan det i graven XII visade en ganska stark tillplattning vid polerna och i diam. mätte c:a 30 cm. Intetdera av kloten hade varit i beröring med likbålet. Den senare graven kan dateras till omkr. 600.

De tre återstående stenklotten hittades av mig sommaren 1934 vid undersökning av gravarna XXII och XXIII. Den förra, redan omtalad i anslutning till den där anträffade mindre stenpelaren, inneslöt två klot, vilka lågo i den södra, kvinnans gravgods omfattande delen av graven, på c:a 40 cm:s avstånd från varandra och på respektive 25 och 30 cm:s djup. Det större var starkt tillplattat vid polerna och mätte vågrätt 29,5 samt lodrätt 12,5 cm i diam.; det mindre, som var nästan alldeles kulformigt, hade storleken av ett barnhuvud. Graven XXIII åter inneslöt det största av de på gravfältet anträffade stenklotten (avb. 4). Det låg i södra delen av graven ungefär 1 m från kanten och på ett djup av 65 cm (kulturlagret nådde just på detta ställe sitt största djup 1,05 cm). Stenklottet, starkt tillplattat, mätte i diam. respektive 40 och 22 cm; stenarten var ljus — gråvit — och bestod till övervägande del av nästan vit fältspat, insprängd med något kvarts och små samlingar av magnesiaglimmer. Graven var en dubbelgrav,

¹ Däremot förekomma stenklott i avsevärt antal på Åland ovanpå och uteslutande på mitten av gravhögar. Enl. medd. av mag. Kivikoski ha 31 st. sådana stenar anträffats på lika många ättehögar därstädes, de flesta i Finström och Saltvik socknar (stipendiatberättelser i Nationalmuseets arkiv).

med mannen-krigarens och kvinnans tillhörigheter strödda om varandra. Bål- och gravplats sammanfölla i detta fall, men stenklotet hade inte varit i beröring med elden. Graven hade blivit anlagd under senare delen av 600-talet.

Dessa fynd av naturliga — utan något spår av ornering eller med inhuggna symboliska tecken försedda — stenklot i gravar på finländsk jord, leda våra tankar till de ofta rikt ornerade, klotformiga kultstenar, som äro kända från förhistoriska gravar i både Sverge och Norge, medan äggformiga dylika torde vara kända från Danmark. De svenska stenklotens utbredningsområde omfattar huvud-

Avb. 4. Stenklotet från graven XXIII, Lågpeitkangas, Vörrå.

sakligen Södermanland, Närke, Uppland och Gotland.¹ Även i Västmanland äro sådana anträffade. Detta landskaps fornminnesförening förvarar i sina samlingar på Västerås slott 4 ornerade och ett ornerat stenklot.² Ett av dessa har, utom andra ornament, på mitten av sin övre yta ett ringkors — den urgamla solsymbolen. Då jag sommaren 1925 besökte Gotland, såg jag i Fornsalen i Visby några vackra stenklott samt i Kulturhistoriska museet i Bunge inte färre än 5 med koncentrisk, cirkelformiga refflor försedda stenklott av olika storlek. Dessa härstamma från ett av Gotlands största gravfält: »Änglebacke» i Stenkyrka, där sådana stenar förekommit i stort antal ovanpå gravrösena, några av dem försedda med hakkors och andra sinnebildliga

¹ Almgren a. a. ss. 85, 86.

² Sven Drakenberg i Västmanlands Fornminnesförenings Årsskrift XIX ss. 57, 58.

ristningar, men vilka numera till största delen blivit förskingrade.¹ På Gotland kallas stenkloten av allmogen för *solstenar*.

Det mest kända och till orneringen troligen rikast smyckade av de svenska stenkloten ligger vid foten av en bautasten på toppen av den stora Inglingehögen vid Ingelstad i Småland.² Det är av betydande storlek; måtten av detsamma uppges till respektive 25 och 15 tum i diam.³, alltså c:a 62 och 37 cm.

Ett jättestenklot, mätande 5,5 m i omkrets och försett med två små urgröpningsrör på ena sidan, finnes på en låg ättechög vid Folkeshunda by i Långlöts socken på Öland.⁴

Enligt Almgren⁵ tillhöra alla de svenska stenkloten troligen den yngre järnåldern, snarast dess tidigare skeden. Härvid är att märka att, enligt den svenska förhistoriska kronologien, även folkvandringstiden räknas till den yngre järnåldern. Dock synas kultstenar av äggform kunna vara äldre. Om en skelettgrav i Tierp socken, Uppland, från 300-talets början anföres följande⁶: »I fyllningen nere i graven låg en stor äggformig sten, 65 × 40 cm, en företeelse, som har vissa motsvarigheter i de samtida själländska skelettgravarna⁷.»

I Norge kallas de i gravar och i enstaka fall på förhistoriska kultplatser funna stenkloten för »hellige vite stene» (några äro av vit marmor).⁸ En och annan av dem är försedd med en skålformig urgröpfung, liknande dem, som förekomma på de s. k. älvkvarnstenarna.⁹ Antalet av de i Norge kända heliga, vita stenarna är ganska stort, 41 st., och bland fyndtrakterna framträda särskilt Rogaland och Sunnmøre; till dessa komma ytterligare ett inte ringa antal stenar av phallisk form. Petersen betonar samtliga dessa stenars karaktär av fruktbarhetssymboler och påpekar, med hänvisning till Hugo Jungners arbete *Gudinnan Frigg och Als härad*, s. 208 ff., att den romerske fruktbarhetsguden *Priapus* i en romersk gravskrift benämnes »*custos sepulcri*», varför de phalliska stenarnas förekomst i de nordiska gravarna troligen även haft skyddande betydelse. På grund av vissa

¹ Kulturhistoriska museet i Bunge, senare förvärv, s. 16.

² Almgren a. a. s. 115.

³ Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift, band I, h. 1, s. 90.

⁴ Hjalmar Hultenberg, Ur Ölands hävder, s. 87.

⁵ Almgren, a. a. s. 116. Jfr Birger Nerman, Inglingehögens och Inglingeklotets ålder, Fornv. 1935, s. 84.

⁶ Fornvännen 1932, s. 161.

⁷ Engelhardt, Aarbøger 1877, s. 345 ff.

⁸ Th. Petersen, Nye fund av »hellige vite stene» i Trøndelagen och Namdalen, Det konglige norske videnskabers selskabs forhandlingar, Bd V, nr 22, s. 88.

⁹ Jfr. t. ex. den, som finnes avbildad i Fører gjennom Videnskapsselskapets Oldsakssamling I, Den forhistoriske afdeling, s. 16, och Petersen, a. u. s. 89.

på de norska stenarna förekommande ornamentals samstämmighet med motsvarande på de mellansvenska stenarna spårar Petersen ett tydligt inbördes sammanhang mellan dem, liksom dessa ornamentala detaljer även tillåta en tidfästning av de norska stenarna till huvudsakligen yngre romersk järnålder och tidigare folkvandringstid. Slutligen framhåller författaren, att den föreställningssfär, som varit knuten till de skandinaviska stenkloten, ursprungligen leder hän ända till Mindre Asien, till de bekanta frygiska gravphallosstenarna ¹

Det är måhända inte en tillfällighet, att de finländska fynden av stenklot härstamma från gravfältet på Lågpeltkangas, vars fyndmaterial starkt pekar hän mot Uppland och i flere fall även mot Norge ² Vare härmed huru som helst — ett torde vi dock få anse för troligt: stenkloten från Vörå ha tjänat samma magiska syfte (skyddande, fruktbarhetsfrämjande) som deras ornerade motsvarigheter i Sverge och Norge.

Jacob Tegengren.

---

¹ Petersen, a. u.

² Tegengren, senast a. u. s. 15.